

Kirke og arbejderbevægelse i Pontoppidans samtid

Anmeldelse af *Jørn Henrik Petersen, Jesus – den første socialist. Om forholdet mellem arbejderbevægelsen, religionen, kristendommen, kirken og præsterne i perioden 1871-1921.* 988 sider, Syddansk Universitetsforlag, 2026.

GUNNAR JØRGENSEN

Det er en vægtig – og vigtig – bog, den umådeligt produktive Jørn Henrik Petersen nylig har udgivet. *Jesus – den første socialist. Om forholdet mellem arbejderbevægelsen, religionen, kristendommen, kirken og præsterne i perioden 1871–1921* er titlen på bogen. Vægtig er den også i rent fysisk forstand – 1,8 kg. Knap 1.000 sider, hvoraf godt nok ca. 170 sider er noter, men disse er også yderst informationsrige, diskuterende og ikke til at komme udenom for en fuldstændig læsning.

Enhver Pontoppidan-kender – eller blot enhver med en vis interesse for Pontoppidans forfatterskab – må umiddelbart føle sig interesseret i bogen. Dels omhandler den perioden 1871–1921, i hvilken Pontoppidan skrev sine tre store samtidsromaner – *Det forjættede Land*, *Lykke-Per* og *De dødes Rige*. Dels beskæftiger den sig med forholdet mellem arbejderbevægelsen, religionen, kristendommen, kirken og præsterne i denne periode – de første fem årtier af Socialdemokratiet og arbejderbevægelsens historie.

Man kan næppe sige, at der er meget stof at hente i Pontoppidans forfatterskab om arbejderbevægelsen og Socialdemokratiet. Vel nærmest det tætteste, man kommer på intet! Hvilket i sig selv kan undre, især når der er tale om hans store og monumentale samtidsromaner. Desto mere er der jo så netop om kristendommen, kirken og præsterne i det pontoppidanske forfatterskab.

Men inden videre refleksioner over dette: lige et hurtigt rids over indhold, emner og temaer i Petersens bog.

Bogen tegner et nuanceret billede af forholdet mellem kristendom og socialisme i Danmark fra slutningen af 1800-tallet og frem til tiden omkring og efter Første Verdenskrig. Gennem analyser af debatter, personer og institutionelle konflikter viser fremstillingen, hvordan spændingen mellem kirke og arbejderbevægelse

udviklede sig fra skarp konfrontation til gradvise – men aldrig fuldt realiserede – tilnærmelser.

Et gennemgående tema er modsætningen mellem privat velgørenhed og strukturel social reform. Allerede i 1880'erne kritiserede arbejderbevægelsen den kirkelige filantropi for at være utilstrækkelig — og i sidste ende opretholdende af sociale uligheder. Velgørenhed blev opfattet som vilkårlig, moraliserende og ude af stand til at løse fattigdommens strukturelle årsager, og derfor krævede man i stedet statslige ordninger og rettigheder. Samtidig fandtes der inden for kirkelige kredse forsøg på at forene socialt engagement med kristen næstekærlighed, men disse initiativer blev ofte mødt med skepsis fra arbejderbevægelsen, der frygtede, at de ville fungere som afledningsmanøvrer fra reelle reformer.

I 1890'erne blev forholdet yderligere ideologiseret. Socialdemokratiet søgte at frigøre sig fra religiøs binding og fastholdt, at sociale problemer skulle behandles politisk og ikke teologisk. Omvendt betragtede mange præster socialismen som materialistisk og kristendomsfjendtlig. Alligevel opstod der interne nuancer på begge sider: enkelte teologer og præster begyndte at anerkende sociale reformkrav, mens dele af arbejderbevægelsen fastholdt, at kristendommens etiske budskab kunne have relevans – om end ikke som institutionel kirkelig praksis.

Konflikten blev særlig tydelig i spørgsmålet om fagbevægelsen og organiseringen af arbejderne. Kirkelige kredse var ofte kritiske over for de socialistisk dominerede fagforeninger, hvilket førte til forsøg på at etablere alternative, kristelige organisationer. Disse initiativer mødte dog modstand fra arbejderbevægelsen og bidrog til en yderligere politisering af forholdet mellem kirke og arbejdere. Samtidig afslørede de interne uenigheder i kirken om, hvorvidt man skulle engagere sig direkte i sociale spørgsmål eller fastholde en mere traditionel, åndelig rolle.

Omkring århundredskiftet begyndte der dog at ske visse forskydninger. En række præster og teologer søgte at formulere en kristendom med større social bevidsthed og lagde vægt på retfærdighed frem for alene næstekærlighed. Parallelt hermed begyndte Socialdemokratiet i stigende grad at anvende religiøst inspirerede begreber – eksempelvis forestillingen om Jesus som en etisk og social reformator – i sin argumentation. Denne udvikling pegede på en mulig syntese, men blev hæmmet af fortsat mistillid og institutionelle barrierer.

De kirkelige reformdiskussioner, herunder spørgsmålet om menighedsråd og folkekirkens forfatning, illustrerede yderligere spændingen mellem demokratisering og kirkelig autoritet. Socialdemokratiet ønskede en klar adskillelse mellem kirke og stat samt en individualisering af religionen, mens store dele af kirken frygtede tab af kontrol og indflydelse. Disse konflikter afspejlede bredere samfundsmæssige brydninger mellem tradition og modernitet.

En række konkrete sager – som sagerne om Anton Marius Jensen, Vilh. Rasmussen, Arboe Rasmussen og Eduard Larsen, og som Petersen behandler selvstændigt og grundigt – fungerede som katalysatorer for de ideologiske konflikter. De drejede sig ofte om præsters ret til at afvige fra ortodoks lære og om forholdet mellem personlig samvittighed, videnskab og kirkelig autoritet. I disse sager stod Socialdemokratiet typisk på siden af religiøs frihed og modernisering,

mens konservative kirkelige kræfter forsvarede traditionen. Samtidig afslørede konflikterne en voksende splittelse inden for kirken selv.

I tiden op mod Første Verdenskrig blev fronterne på ny skærpet, men også mere komplekse. Der opstod forsøg på at formulere en kristen socialisme eller et samarbejde mellem kristendom og socialdemokrati, men disse initiativer forblev marginale og mødte modstand fra begge sider. Krigen bidrog yderligere til at politisere forholdet, idet spørgsmål om militarisme, moral og samfundsorden blev tolket forskelligt af kirke og arbejderbevægelse.

Omkring 1916-1920 kulminerede debatten i spørgsmål om kirkens rolle i staten, menighedsrådsvalg og kirkelig selvforvaltning. Her blev det tydeligt, at de politiske partier i stigende grad anvendte kirkelige spørgsmål som led i bredere strategiske positioneringer. Samtidig viste udviklingen, at en fuldstændig forsoning mellem kristendom og socialisme ikke blev realiseret, selv om visse fælles etiske berøringsflader blev anerkendt.

Samlet set viser bogen, at forholdet mellem kristendom og socialisme ikke kan reduceres til en entydig modsætning. Det var præget af både konflikt og dialog, ideologisk kamp og pragmatisk tilnærmelse. Hvor arbejderbevægelsen i stigende grad orienterede sig mod strukturelle løsninger og sekularisering, forsøgte dele af kirken at fastholde sin relevans gennem socialt engagement. Resultatet blev en vedvarende spænding, der afspejlede de dybere transformationsprocesser i det moderne danske samfund.

Og så igen til en af denne boganmeldelses hovedkonklusioner: at Petersens bog umiddelbart må interessere hele Pontoppidan-miljøet.

I sidste nummer af *Pontoppidaniانا* (nr. 5/2025) bragtes en artikel af journalist og forfatter Torben Krogh om *De Dødes Rige* som politisk samtidsroman. Romanen er i sit fiktive univers meget optaget af den politiske kamp mod præsteskabets og kirkens indflydelse i det politiske liv.

Pontoppidans helt mesterlige greb består imidlertid ifølge Krogh i, at han får etableret et sæt af politiske omstændigheder, der virker både troværdige og genkendelige. Men kendsgerningen er jo, bemærker Krogh indledningsvist, at det politiske Danmark, der skildres i *De Dødes Rige*, aldrig har eksisteret. Alligevel fremstår det med en realismens kraft, som var det hentet direkte ud af virkeligheden. På enestående vis har Pontoppidan ifølge Krogh sammenstykket en række elementer, der hører forskellige årtier til i epoken fra den sene forfatningskamp til den tidlige parlamentarisme.

Hvor fraværet af arbejderbevægelsen og dens mænd i Pontoppidans forfatterskab måske ganske enkelt skyldes, at han på ingen måde hverken socialt eller personligt var en del af disse kredse og dermed ikke havde noget særligt indgående kendskab til arbejderbevægelsen, så forholder det sig alligevel helt modsat, når talen er om kristendom, kirke og præster.

Alligevel har det jo til stadighed været en kilde til undren, hvorfor Pontoppidan i den fiktive, men dog meget realistiske roman *De Dødes Rige* nærmest lader det danske samfund i begyndelsen af det forrige århundrede være på randen af en kirkelig, politisk magtovertagelse. Man kan ikke sige, at Petersens bog

om kristendommen og arbejderbevægelsen giver et egentligt svar herpå, men man bliver i høj grad oplyst om, hvor meget kirke og kristendom faktisk fylder i perioden, når det belyses via pressen og den offentlige debat – langt mere, end det egentlig betones og belyses i de bredere fremstillinger af det danske samfunds og arbejderbevægelsens historie. Denne debat var Pontoppidan ikke en del af, men han har givetvis fulgt levende med i den som en del af sin almindelige interesse for journalistik, debat og det politiske samtidsliv. Petersens bog blotlægger forhold og debatter i samtiden, som gør det langt mere plausibelt og nærliggende, at Pontoppidan lader en kirkelig magtovertagelse få så central en plads i dramatiseringen i *De Dødes Rige*.

Hvor Pontoppidan oftest diskuterede kristendom, kirke og præster gennem sine fiktive præstefigurer – hvoraf der vel er op mod 70 i forfatterskabet – talte han kun en enkelt gang direkte om sine egne personlige synspunkter desangående, nemlig i foredraget fra 1914 *Kirken og dens mænd*. I sig selv dokumenterer foredraget, hvor tæt Pontoppidan fulgte tidens debatter på disse områder, men Petersens bog belyser også indgående nogle af de spørgsmål og problemstillinger, foredraget tager op. Eksempelvis foredragets omtale af Arboe Rasmussens meget diskuterede bøger og hele den sag i kirkelige kredse, der fulgte heraf; en voldsom kirkepolitisk konflikt om, hvorvidt præster måtte have mere frisindede og moderne teologiske holdninger uden at blive afsat. Striden udviklede sig til en bred kamp mellem konservative kirkelige kræfter og mere liberale og sociale opfattelser af folkekirken og statens rolle. Arboe Rasmussen-sagen får i Petersens bog en grundig behandling i et selvstændigt kapitel. Eller når Pontoppidan i foredraget udtaler: “Kirken har i øjeblikket alt for travlt med at afstive sin verdslige magt og lægge hånd – en fjendtlig eller en tyvagtig hånd – på andres åndelige selveje...”, så udfolder Petersens bog omfattende den debat mellem kirke og Socialdemokrati, som foredraget også er en kommentar til. Petersen beskriver, hvordan de socialdemokratiske kredse tog Pontoppidan og hans foredrag åbent i favn. Han finder foredraget stærkt postulerende og dets kritik noget studentikos, men socialdemokraterne tog det til sig – for forfatteren var nu engang Henrik Pontoppidan.

Bogens omfang taget i betragtning giver det næsten sig selv, at Jørn Henrik Petersen kommer vidt omkring i sin beskrivelse af forholdet mellem arbejderbevægelsen og kirken i perioden. Selv påpeger han, at det var under arbejdet med en biografi om den socialdemokratiske politiker Julius Bomholt, at han opdagede, hvor underbelyst Socialdemokratiets syn på religion var – både hvad angår kristendom og kirken. Det besluttede han sig for at gøre noget ved. Ikke gennem arkivstudier, men primært gennem analyser af avisartikler i både den socialdemokratiske og den kirkelige presse.

For den videre forskning i det pontoppidanske forfatterskab kan bogen så absolut anbefales og bør have opmærksomhed. Men for den almindeligt interesserede Pontoppidan-læser sidder man tilbage med et ønske om, at bogen kunne skrives ned til en mere overkommelig og kondenseret fremstilling af dens vigtige pointer og nye indsigter.